

Journal of Comparative Literature

Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 14, No. 27 winter 2023

**Examining the Dimensions of the Character of Abji Khanum in
the Short Story of Sadegh Hedayat and Miss Kilman in the Novel
"Mrs. Dalloway" by Virginia Woolf -**

Hossein Taheri ¹

1. Introduction

Mrs. Dalloway's novel is the story of a fine day in London in 1923; Clarissa Dalloway is preparing a big party and many people are introduced during her tours of the house, the town and her relationships with others. She has hired a tutor for her daughter Elizabeth, whose name is Miss Doris Kilman. She is one of the non-main characters who has a short presence, But it is very strong in the novel. While promoting the party and in just a few pages, the author shows us Kilman's character from the mind and point of view of Clarissa, Elizabeth and Kilman herself and the author reveals her appearance and psyche. In Hedayat's short story, Abji is an ugly girl who, although she is twenty-two years old, her time for marriage has passed and because she has no hope of any enjoyment in this world, she has taken refuge in religion and hopes for the blessings of the other world in heaven. She commits suicide in her younger sister's wedding due to humiliation and jealousy. Hedayat wants to show the destructive effects of people's beliefs. Therefore, the tragic end of Abji Khanum's story is a bitter criticism of the culture of his time.

2. Methodology

Today, intertextuality has provided the necessity of research between texts; the discussion of texts and intertextual influences examines the many commonalities and differences in the texts. This issue is the

*Date received: 04/03/2022 Date review: 06/10/2022 Date accepted: 09/11/2022

¹. Ph.D of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature of Shiraz University, Shiraz, Iran. E-mail: hosseintaheri2013@gmail.com

main necessity of all comparative research. This article, with the library method and characterological investigation of two stories that have different origins, habitats and languages, seeks to compare many similarities and differences of these two stories characters.

3.Discussion

Each person's unique personality is made from his genetics, environment, interaction and lived experience with others; But some factors cause the emergence of similar characters, If one person interprets an experience as similar to another person, then their processes are psychologically similar. This is how the characters analyzed in this article, namely Abjikhnam and Doris Kilman, are similar. Abjikhnam and Doris Kilman, although they were created in two different countries, cultures, times and languages, have deep similarities to each other; Because they have similar psychological, interpersonal and family background. Wolff's view of the female characters in his stories is combined with feminist attention. There are many women in Mrs. Dalloway, each of them is treated as necessary; But in the characterization of Doris Kilman, she used a lot of precision and in addition to characterization techniques, she also used psychoanalysis. Hedayat also considered the psychological dimensions and invisible causes of behavior in dealing with Abji's character, and both works have a psychological infrastructure. The influence of family, community and relationships in the formation of human characters is undeniable; The basis of the personality of both women in both works is in addition to the direct psychological aspects related to the family and the dominant culture of the time.

4.Conclusion

In the comparative analysis of the characters of Doris Kilman and Abji Khanum, it should be noted that both authors have spoken about the past of the characters in such a way that their current personality, intellectual and psychological characteristics can be seen. Also, the influence of family and general culture is prominent in the formation of both stories; Poverty and ugliness have increased Doris Kilman's sense of humiliation. She is alone, she has no supporter, friend or family, and most importantly, she has never been able to attract a man's attention. She is looking for a replacement to fill all her

emotional and psychological voids; So she goes to church. Now she is a radical Christian. Abji khanum is also the same; she is ugly, she has a poor and ignorant family, she grew up with humiliation and discrimination from childhood, and as a result, she is now grumpy, jealous, hopeless and self-deprecating; her compensatory behavior is the extreme refuge in the mosque. Both characters believe that they should win over everyone and show off their superiority; Abji wants to achieve this goal with religious knowledge and Doris with her university degree. In addition, both of them wish for a situation where the differences between people disappear and everyone is equal; A condition or situation like heaven.

The misbehavior and aggression of these two are also reactions of two damaged and wounded souls, with the difference that Doris had a happy life in Germany as a child; But Abji khanum has not benefited from this blessing either. Her mother always beat her and told her from the age of five that she was ugly and no man would marry her.

The suicide of Hedayat's character shows the difference between his attitude and Woolf's. Woolf was an egalitarian feminist and wrote the character of Doris in such a way as to show her stubbornness in the unequal male system: Doris struggles for her life. Woolf - contrary to Hedayat - lived in a time when women had taken great strides for their rights. So, these two oldgirls have two different destinies, because the historical-cultural conditions and environmental conditions and the views of their authors are different.

Keywords: Abji Khanum, Sadeh Hedayat, Doris Kilman, Virginia Woolf, Ms. Dalloway.

References [In Persian]:

- Alizadeh, N. Dastmalchi, V. Taheri, H. (2017). *About the Literary Schools of the world*. Tabriz: Publication of Shahid Madani University of Azarbaijan.
- Alizadeh, N. Taheri, H. Dastmalchi, V. (2021). *About the Literary Theories of the world*. Tabriz: Aydin.
- Arianpour, Y. (1995). *From Nima to our time*. The third volume. Tehran: Zovvar.
- Brahni, R. (1989). *Story writing*. Fourth edition. Tehran: Alborz.

- Feist, J. Feist, GJ. (2009). *Theories of personality*. Translated by Yahya Seyed Mohammadi. Fourth edition. Tehran: Rovani
- Fromm, E. (1980). *Psychoanalysis and religion*. Translated by Arsen Nazarian. Fourth edition. Tehran: Pouyesh.
- Hedayat, S. (1963). *A collection of Buried Alive*. Sixth edition. Tehran: Amir Kabir.
- Horney, K. (1990. A). *New ways in psychoanalysis*. Translation by Akbar Tabrizi. Tehran: Bahjat.
- Horney, K. (1990. b). *The neurotic personality of our time*. Translated by Ebrahim Khajenouri. Fifth Edition. Tehran: Sharq.
- Massoudnia, E. (2007). General self-efficacy and social phobia: Evaluation of Bandura's social cognitive model. *Psychological Studies*. Volume 2, Number 3. pp. 115-127.
- Maurois, A. (1987). *A history of England*. Translated by Inayatullah Shakibaipour. Second edition. Tehran: Jomhuri.
- Mir Abdini, H. (2007). *One hundred years of Iran's story writing*. The first volume. Tehran: Cheshmeh.
- Montasheri, I. (2018). Sadeq Hedayat's *The Blind Owl* and Virginia Woolf's *The Waves*: narrative exhaustion. *Journal of Comparative Literature Research*. Year 6, Number 2. pp. 43-64
- Najian Asl, Z. Afhami, R. Shariatmadari, A. Fahimifar, A. (1396). Designing an integrated model of self-actualization based on humanistic theories. *Consulting Research*. Volume 16, Number 64, pp. 30-54.
- Robbs, P. (2011). *Human development, developmental psychology from birth to death*. Translated by Mahshid Foroughan. Fifth edition. Tehran: Arjmand.
- Sabzianpour, N. (2017). Two psychoanalytic analyzes of one story: Abji Khanum written by Sadeq Hedayat. *The work of Literary Texts of the Iraqi period*. Year 2, Number 3.
- Schultz, D.P & Schultz, S.E (2010). *Theories of personality*. Translated by Yahya Seyed Mohammadi. 17th edition. Tehran: Virayesh.

- Sepanalo, M. A. (2008). *Iran's leading writers*. The seventh edition. Tehran: Negah.
- Spilka, B & HOOD, RW. (2011). *The psychology of religion: An empirical approach*. Translated by Dehghani, M. Tehran: Roshd.
- Woolf, V. (2010). *Mrs. Dalloway*. Translated by Khojasteh Keihan. Third edition. Tehran: Negah.
- Woolf, V. (2011). *lady in the mirror*. Translated by Farzaneh Qochanlou. Second edition. Tehran: Negah.

نشریه ادبیات تطبیقی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال چهاردهم، شماره بیست و هفتم، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

بررسی ابعاد شخصیت «آبجی خانم» در داستان کوتاه صادق هدایت و
«دوشیزه کیلمن» در رمان «خانم دالووی» اثر ویرجینیا وولف -

حسین طاهری^۱

چکیده

با آنکه رمان خانم دالووی و داستان کوتاه آبجی خانم در دو سبک داستانی و در دو زمان و مکان متفاوت خلق شده، اما تیپ شخصیت دوشیزه دوریس کیلمن و آبجی خانم بسیار به یکدیگر نزدیک است. دوریس کیلمن متعلق به طبقه فرودست فرهنگ ویکتوریایی بعد از جنگ جهانی دوم و آبجی برآمده از فرهنگ خرافه زده طبقه فرودین ایران است. ویژگی‌های خلقی، ظاهر شخصی، مسائل تربیتی و عاطفی، طبقه اجتماعی، محدودیت‌های فردی، ذهن و روان و عوامل مهمی که موجب شکل‌گیری شخصیت یک انسان می‌شود و دلیل پیدا یا ناپیدای کنش و واکنش‌های اوست، در لایه‌های سطحی و عمقی هر دو داستان قرار داده شده و نویسندگان با آگاهی از این موارد شخصیت‌های خود را خلق کرده‌اند. این مقاله به بررسی وجوه شباهت‌های بنیادین میان این دو شخصیت پرداخته و سپس تفاوت‌های میان آن‌ها را که بر آمده از زیست تاریخی-فرهنگی و رویکرد دو نویسنده نسبت به زن است، تحلیل کرده است. هم‌چنین هر دو اثر متضمن نکات روان‌شناختی و نشان‌دهنده درک عمیق نویسندگان از روان انسان و ساختارهای سازنده شخصیت، در داستان هستند.

واژه‌های کلیدی: آبجی خانم، صادق هدایت، دوریس کیلمن، ویرجینیا وولف، خانم دالووی.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱۲/۱۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۷/۱۴ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۱۴

Doi: 10.22103/jcl.2022.19130.3446

صص ۲۱۹-۲۵۳

۱. دکترای زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. ایمیل:

hosseintaheri2013@gmail.com

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

آدلاین ویرجینیا استیفن معروف به ویرجینیا وولف (۱۸۸۲-۱۹۴۱) اصلی‌ترین نماینده داستان مدرن بریتانیا (وولف، ۱۳۹۰: ۲۴۸) رمان مشهور «خانم دالووی» را به شیوه امپرسیونیستی نوشت. این اثر «متکی بر الگو و برون‌فکنی ذهنیات شخصیت‌ها» است (براهنی، ۱۳۶۸: ۴۲۸). «ذهنیت‌گرایی و تداعی آزاد ویژگی بارز امپرسیونیسم است؛ به همین دلیل آنچه در ذهن شخصیت‌ها می‌گذرد بدون این که بر زبانشان جاری شود ارائه می‌گردد. این شیوه بارزترین نوع روایت‌پردازی در رمان‌های وولف است» (علیزاده، دستمالچی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۹۸).

رمان خانم دالووی داستان یک روز خوش در لندن ۱۹۲۳ است؛ کلاریسا دالووی در تدارک یک میهمانی بزرگ است و در خلال گشت‌وگذارهای او در خانه، شهر و روابطش با دیگران، افراد بسیاری معرفی می‌شوند. او برای دخترش الیزابت، یک معلم سرخانه به نام دوشیزه دوریس کیلمن استخدام کرده‌است. کیلمن یکی از شخصیت‌های فرعی است که حضوری کوتاه، اما بسیار قوی در رمان دارد. نویسنده در ضمن پیش‌برد میهمانی و تنها در چند صفحه، شخصیت کیلمن را از ذهن و زاویه دید کلاریسا، الیزابت و خود کیلمن به ما نشان می‌دهد و ظاهر و روان او را آشکار می‌کند. انعکاس اندیشه‌های دوشیزه کیلمن در برخورد با کلاریسا و الیزابت و احساس او نسبت به مردم، در شناخت ابعاد شخصیت او بسیار مؤثر واقع شده است.

این شیوه ویژه وولف در شخصیت‌پردازی است که با جریان سیال ذهن، زمان خطی و کورنومتریکی را به هم می‌زند و روابط و آدم‌های داستان را به شکلی خاص به یکدیگر می‌تند. «تمام شخصیت‌های این قصه، از طریق علامات و اشارات زمان حال... بلافاصله به دورانی در گذشته برمی‌گردند، وقوف‌های مختلف در هم می‌آمیزند و همه با هم به سوی

زمان حال، زمانی که خانم دالووی در آن زندگی می‌کند، رانده می‌شوند.» (براهنی، ۱۳۶۸: ۴۱۱) در واقع «رمان جریان سیال ذهن فرصتی مناسب است برای روایت‌های روان‌شناختی، درباره شخصیت‌ها، واکاوی عمق خاطرات و گذشته ممنوع آن‌ها.» (علیزاده، طاهری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۷۳)

کیلمن، بیش از چهل سال سن دارد و چون از زیبایی و ثروت بالکل بی‌بهره و نومید از ازدواج است، به مذهب پناه برده و طالب برتری معنوی است؛ رفتار جبرانی او برخاسته از حس تحقیر و خودکم‌پنداری دیرپایی است که از کودکی با او بزرگ شده است. او خانواده‌ای ندارد و چون اصلاً آلمانی است در لندن بعد از جنگ جهانی به چشم دشمن دیده می‌شود؛ همچنین ویژگی‌های بسیاری دارد که با شخصیت آبی خانم منطبق است. داستان آبی خانم «بی‌طرفانه نوشته شده و ترحم خواننده را نسبت به زن بددل، اما تیره‌روز و همواره تحقیر شده جلب می‌کند. هدایت با جزءنگاری، احساس تنفر و حسادت زن رانده شده را به خوبی القا می‌کند.» (میرعابدینی، ۱۳۸۶: ۱۰۱)

صادق هدایت (۱۳۳۰-۱۲۸۱) با ادبیات غرب آشنا بود و نویسندگان مؤثر و پیشرو روزگار خود را به خوبی می‌شناخت. او کافکا، سارتر، شنیسلر و هسه و ویرجینیا وولف را می‌شناخته است؛ نیز به دلیل آشنایی با تکنیک‌های داستان‌نویسی مدرن، روانکاوی و روان‌شناسی، شخصیت‌هایی آفریده که در نوع خود ممتاز و ماندگارند. هدایت «با تحلیل روانی آدم‌های داستان و نشان دادن تناقضات درونی آن‌ها، تا حد داستان روان‌شناختی پیش رفت.» (میرعابدینی، ۱۳۸۶: ۹۵) «بیشتر آثار او بر گرد احوال و اعمال طبقات محروم و بینوا می‌چرخد» (سپانلو، ۱۳۸۷: ۹۸)؛ او «قربانیان سرنوشت را به آثارش راه داد و ارواح در هم شکسته شده‌شان را به نمایش گذاشت.» (میرعابدینی، ۱۳۸۶: ۹۵) بر همین مبنا، داستان آبی خانم را بر محور یک کاستی ظاهری نوشت: زشتی. رنج نتیجه مستقیم این مسئله

است. رویکرد روان‌شناسانه هدایت تقریباً در همه آثارش مخاطب را به تحلیل و بررسی سوق می‌دهد. تحقیر کردن و تحقیر شدن یکی از موتیف‌هایی است که در آثار هدایت پیوسته تکرار می‌شود؛ «داود گوژپشت»، «بوف کور»، «سگ ولگرد»، «آبجی خانم»، «سه قطره خون»، «زنی که مردش را گم کرد»، «علویه خانم»، «دون ژوان کرج» هر کدام با توجه به ساختار و شخصیت‌پردازی مخصوص خود، کیفیتی از این مسأله را دارا هستند. در این میان داستان‌های «آبجی خانم» و «داود گوژپشت» بر یک ایراد جسمی تکیه دارد و درون‌مایه تحقیر، از این رهگذر نمود پیدا می‌کند.

آبجی دختری است زشت‌رو که اگرچه بیست و دو سال سن دارد، وقت ازدواجش گذشته و چون از این دنیا امیدی به هیچ‌گونه تمتعی ندارد، به‌عنوان رفتاری جبرانی به مذهب پناه برده و امید به تمتعات دنیای دیگر بسته است. «کشمکش مادر و آبجی خانم» به درگیری او با خود و دیگران قطعیت می‌بخشد. (میرعابدینی، ۱۳۸۶: ۱۰۱) در شب عروسی خواهر کوچکش، خود را در آب غرق می‌کند. هدایت که در پی وانمودن تأثیرهای مخرب باورهای توده مردم است، «زندگی نابهنجاری را که سبب مطرود شدن آدم‌ها می‌شود، نمی‌پذیرد و تصاویر انتقادی گزنده‌ای از آن ترسیم می‌کند» (میرعابدینی، ۱۳۸۶: ۱۰۱)؛ از این رو پایان تلخ داستان آبجی خانم نیشی گزنده و انتقادی تلخ به فرهنگ روزگار عصر اوست.

۱-۲. پیشینه پژوهش

درباره صادق هدایت تحقیقات بسیاری در قالب مقاله و کتاب نوشته شده و آثار او از جنبه‌های مختلف بررسی و تبیین شده است. داستان کوتاه آبجی خانم را ناصر سبزیان‌پور در مقاله‌ای با نام «دو تحلیل روانکاوانه از یک داستان: آبجی خانم نوشته صادق هدایت» در نشریه کارنامه متون ادبی دوره عراقی، از منظر روانکاوی با تکیه بر تفاوت‌های میان دو

خواهر که یکی زشت و دیگری زیباست، بررسی کرده که از بسیاری جهات با نوشته پیش رو متفاوت است. آثار ویرجینیا وولف نیز بررسی شده؛ اما آنچه به کار ما مربوط است، یعنی بررسی موازی آبی خانم و شخصیت دوریس کیلمن، مطلقاً وجود ندارد و تاکنون به آن اشاره‌ای نشده و از حیث موضوع، بیان و نتایج کاملاً تازه است. اما مقاله‌ای را ایرج منتشر کرده که در آن به تأثیر رمان خیزاب‌های وولف بر بوف کور هدایت پرداخته و با تطبیق پاره‌هایی از جملات و بندهای بوف کور با خیزاب‌ها چنین نتیجه گرفته که هدایت در نوشتن بوف کور تحت تأثیر وولف و رمان خیزاب‌ها بوده است. این مقاله با عنوان «بوف کور صادق هدایت و خیزاب‌های ویرجینیا وولف: روایت روایت زدگی» در نشریه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی چاپ شده است.

۱-۳. ضرورت و اهمیت مسئله

امروزه بینامتنیت ضرورت تحقیق میان متون را فراهم کرده است؛ گفتگوی متن‌ها و تأثیرات بینامتنی، وجوه اشتراکات و افتراقات بسیاری را در دل متون کندوکاو می‌کند. همین مسئله خود ضرورت اصلی تمام تحقیق‌های تطبیقی است. این مقاله با روش بررسی شخصیت‌شناختی دو داستان که از دو خاستگاه، زیستگاه و زبان متفاوت‌اند، به دنبال ارائه شباهت‌های فراوانی است که شخصیت‌های مهم این دو داستان از آن برخوردارند، اما در نهایت سرنوشت متفاوتی را رقم می‌زنند. هر دو اثر به تیپ شخصیتی «پیردختر» پرداخته‌اند و برای شخصیتی که خلق کرده‌اند ویژگی‌های ظاهری، خلقی و روانی مشابهی برگزیده‌اند؛ اما مسئله مهم‌تر، دیدگاه‌های متفاوتی است که دو نویسنده از آن برخوردارند و باعث کنش‌نهایی شخصیت‌ها شده‌اند. شخصیت آبی خانم در داستان کوتاه «آبی خانم» صادق هدایت ویژگی‌های فردی، روابط بینافردی، کنش‌های علی-معلولی داستانی، اندیشه و ضمیر پنهان و روان مشابهی با شخصیت فرعی رمان «خانم دالووی» یعنی دوریس کیلمن دارد. مقاله پیش رو وجوه شباهت و تفاوت‌ها را به‌طور موازی در هر دو داستان بررسی و

لایه‌های پیدا و پنهان شخصیت‌ها را در کنار هم بررسی می‌کند تا به منشأ تفاوت این دو که همان دیدگاه مسلط نویسندگان است، دست یابد.

۱-۴. مبانی نظری و تئوری‌های پشتیبان

شخصیت یگانه هر فرد از ژنتیک، محیط، تعامل و تجربه زیسته‌اش با دیگران، ساخته می‌شود؛ اما برخی عوامل موجب پیدایش شخصیت‌های مشابه می‌شوند. چنان‌که از نظر جرج کلی (۱۹۶۷-۱۹۰۵) «افراد با یکدیگر تفاوت دارند؛ اما بنا بر اصل تبعی اشتراک، شباهت‌هایی بین افراد فرض می‌شود. اصل تبعی اشتراک اعلام می‌دارد که در صورتی که یک نفر تجربه‌ای را شبیه فرد دیگری تعبیر کند، در این صورت فرایندهای آن‌ها از لحاظ روان‌شناختی با یکدیگر مشابه هستند.» (فیست و جی. فیست، ۱۳۸۸: ۴۹۹) شخصیت‌های مورد نظر این مقاله، یعنی آجی‌خانم و دوریس کیلمن این‌گونه با هم شباهت دارند.

نظریه‌های گوناگون روان‌شناسی و روان‌کاوری هر کدام به‌نوبه خود، به تئوری شخصیت پرداخته و به روان‌انسان از منظر خود اندیشیده و برآیندی به‌دست داده‌اند. آلفرد آدلر (۱۹۳۷-۱۸۷۰) در روان‌شناسی فردنگر خود به احساس‌های حقارت به‌عنوان منبع تلاش انسان نگاه می‌کند و از عقده حقارت نام می‌برد که روی دیگر آن عقده برتری است (ر.ک: پی، شلتز، ۱۳۸۹: ۱۴۷-۱۴۵)؛ بنابراین در کسانی که نقص عضو یا چهره زشتی دارند، این نقایص «زمانی که احساس‌های ذهنی حقارت را تحریک می‌کنند با معنی می‌شوند... برخی افراد با پیش‌روی به‌سوی سلامت روانی و سبک زندگی سودمند این احساس حقارت را جبران می‌کنند، درحالی‌که برخی دیگر، جبران افراطی می‌کنند و برای سرکوب دیگران یا کناره‌گیری کردن از آن‌ها و اختیارکردن سبک زندگی بی‌حاصل، بانگیزه می‌شوند.» (فیست و جی. فیست، ۱۳۸۸: ۹۲-۹۰) البته آدلر بر نقص‌های ظاهری تأکید نمی‌کند؛ بلکه بر احساس‌های حقارت برجسته‌ای که به‌همراه دارند، تأکید می‌ورزد.

روانشناسی تعامل‌گرای جولین راتر (۲۰۱۴-۱۹۱۶) در این باره اصل را بر نیاز به تأیید فرد از جانب دیگران گذاشته و تأکید کرده است که «تأیید-مقام» نیاز اصلی همه انسان‌هاست؛ بنابراین فردی که ظاهر زشتی دارد ممکن است نیاز به تأییدش را دیگران ارضا نکنند، از این رو نوعی رفتار ناسازگارانه در او به وجود می‌آید. از عوامل دخیل در رفتار ناسازگارانه، آزادی حرکت کم است؛ یعنی ممکن است افراد، وضعیت فعلی خود را درست ارزیابی نکنند و با تکیه بر نظر دیگران مثلاً تو چقدر زشتی، خود را دست کم بگیرند و میدان فعالیت تنگی پیدا کنند. راتر معتقد است که شخصیت انسان در تعامل با اجتماع و محیطش معنی دار می‌شود؛ بنابراین «تعامل شخص با محیط عامل مهمی در شکل‌دهی رفتار است.» (همان: ۴۰۴)

رفتار افرادی مانند آجی خانم و دوریس کیلمن برخاسته از شرایط محیطی و شناختی آنان است؛ زیرا «همیشه پلی دوطرفه بین فرد از یک سو و فرهنگ و اجتماع و خانواده از سوی دیگر وجود دارد و فرد همیشه خود و اجتماع را در یک موقعیت تعاملی نگه می‌دارد و با ورود خود به اجتماع... در اجتماع محیط اثر می‌گذارد» (براهنی، ۱۳۶۸: ۲۸۸) از منظر روان‌شناسی شناختی آلبرت بندورا (۲۰۲۱-۱۹۲۵)، حس ناکارآمدی آنان برمی‌گردد به «عقاید آن‌ها درباره این که می‌توانند یا نمی‌توانند رفتار لازم را برای به‌بارآوردن نتایج مطلوب در هر موقعیت خاص، انجام دهند... بندورا این انتظارات را کارایی شخصی می‌نامد.» (فیست و جی. فیست، ۱۳۸۸: ۳۷۰) شکست و احساس بی‌فایده‌گی برآمده از افسردگی، نتیجه قطعی ناتوانی شناختی است. بنا بر این «افراد با فوبی اجتماعی بالا در تعامل با دیگران و حفظ و تداوم رفتار خود با دیگران دشواری زیادی دارند.» (مسعودنیا، ۱۳۸۶:

نداشتن سلامت روان در برخی موارد باعث اتخاذ یک جایگزین می‌شود؛ پناه‌بردن افراطی به الکل، مواد مخدر، بی‌بند و باری و یا برعکس، کشش افراطی به مذهب عکس‌العملی است که یک روان‌ناسالم اتخاذ می‌کند. اریک فروم (۱۹۸۰-۱۹۰۰) در مسئله پناه‌بردن به دین می‌گوید: «مسئله اساسی، بازگشت فرد به دین و اعتقاد به خدا نیست، این نکته است که آیا در زندگی او عشق و محبت جایی دارد یا نه؟» (فروم، ۱۳۵۹: ۱۹) زیرا «افرادی که هرگز محبت ندیده‌اند، هیچ‌گاه کسی آن‌ها را نبوسیده یا نوازش نکرده است، می‌توانند مدت‌های مدیدی بدون ابراز محبت زندگی کنند.» (فیست و جی. فیست، ۱۳۸۸: ۵۹۴) بنابراین اگر نیاز به محبت و احترام ارضا نشود، فرد موضعی پرخاشگرانه به خود می‌گیرد.

خودناباوری، خودخوارشماری و نداشتن اعتماد به نفس، نتیجه اصلی ارضانشدن نیاز به محبت و احترام است؛ آبراهام مزلو (۱۹۷۰-۱۹۰۸) آن را عامل اصلی فراآسیب بی‌معنایی زندگی و فقدان شکوفایی دانسته است. او نیازهای بشر را در پنج گروه طبقه‌بندی کرده است: نیازهای فیزیولوژیک، نیاز به امنیت، نیاز به عشق و تعلق‌پذیری، نیاز به احترام، نیاز به خودشکوفایی. (ر.ک: رابس، ۱۳۹۰: ۴۶)

چند ویژگی انسان خودشکופا از نظر مزلو چنین است: پذیرش خود و دیگران، خودانگیختگی، خودمختاری، استقلال از فرهنگ و محیط، علاقه اجتماعی، روابط بین فردی، ساختار شخصیت مردمی و آزادمنشی. (ناجیان اصل و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲) هری استک سالیوان (۱۸۹۲-۱۹۴۹) نیز به محبت به‌عنوان اساسی‌ترین نیاز میان فردی انسان اشاره کرده است. بنا بر نظر کارن هورنای (۱۸۸۵-۱۹۵۲) «تجربه‌های اولیه حاکی از بدرفتاری... سبب خواهد شد که کودک در سنین اولیه اعتماد خودانگیخته خود را به نیک‌خواهی و عدالت دیگران و یقین به محبوبیت از دست دهد یا اصلاً به دست نیابد» (هورنای، ۱۳۶۹:

(۱۴۹) به عقیده این روانکاو اجتماعی، احساس انزوا، حقارت و بیگانگی با خود، نتیجه پرورش انسان در محیط‌های غیرصمیمانه است؛ بنابراین روان رنجور به سه گرایش برای محافظت از خود نیاز پیدا می‌کند: بهانه تراشی، پرخاشگری و کناره‌گیری. چنان‌که آدلر اذعان کرده روان تحقیر شده، برای حفاظت از عزت نفس متزلزلش، به اشکال پرخاش روی می‌آورد؛ مثلاً دیگران را تحقیر می‌کند، اتهام می‌زند، سرزنش می‌کند و به خاطر شکست‌هایش از دیگران انتقام می‌گیرد تا بیشتر از خودش، رنج بکشند (ر.ک: فیست و جی. فیست، ۱۳۸۸: ۱۰۲)

۲. بحث و بررسی

«پیر دختر» یک تیپ داستانی است که به‌جز وولف، دیگر نویسندگان انگلیسی تا آن روزگار بدان پرداخته‌اند؛ مثلاً جین آستن (۱۸۱۷-۱۷۷۵) در رمان «اما»، چارلز دیکنز (۱۸۷۰-۱۸۱۲) در رمان‌های «دیوید کاپرفیلد» و «نیکولاس نیکولبی»، جورج گیسینگ (۱۹۰۳-۱۸۵۷) در رمان «زنان غیر عادی»، هنری جیمز (۱۸۴۳-۱۹۱۶) در رمان «بوستونی‌ها»، سیلوایا تاونزند وارنر (۱۹۷۸-۱۸۹۳) در رمان «لولی ویلوز»، میوریل اسپارک (۲۰۰۶-۱۹۱۸) در رمان «بهار جوانی دوشیزه جین برودی». حتی بالزاک فرانسوی (۱۸۵۰-۱۷۹۹) نیز رمانی دارد با نام «پیردختر». می‌دانیم که «هر تپیی موقعی که وارد قصه می‌شود با خود وسواس‌ها، احساس‌ها و اندیشه‌های طبقه خود را به‌همراه می‌آورد» (براهنی، ۱۳۶۸: ۲۹۰). این تیپ می‌تواند تا پایان، ایستا بماند یا تغییر کند و به فرد تبدیل شود.

تیپ آبی خانم و دوریس کیلمن، با آنکه در دو کشور، فرهنگ، زمانه و زبان متفاوت خلق شده‌اند، شباهت‌های عمیقی به یکدیگر دارند؛ زیرا تا حدود بسیاری زمینه روانی، بینافردی و خانوادگی مشابهی دارند.

در ادامه وجوه شباهت‌های میان این دو شخصیت و سپس تفاوت‌های اساسی آن‌ها بررسی و تحلیل شده است.

۲-۱. شباهت‌ها

آبجی و دوریس شباهت‌های بسیاری به هم دارند؛ این شباهت هم ظاهری است و هم باطنی؛ نگاه وولف به شخصیت‌های زن داستان‌هایش توأم با توجهی فمینیستی است، در خانم دالووی زنان بسیاری وجود دارند که به هر کدام در حد لزوم پرداخته؛ اما در شخصیت‌پردازی دوریس کیلمن دقت بسیاری به کار برده و علاوه بر تکنیک‌های شخصیت‌پردازی از روانکاوی نیز بهره برده است. هدایت نیز در پرداختن به شخصیت آبجی، ابعاد روان‌شناختی و علل ناپیدای رفتارها را مد نظر داشته و هر دو اثر از این حیث، دارای زیرساختی روان‌شناختی هستند. تأثیر خانواده، اجتماع و روابط در شکل‌گیری شخصیت‌های انسانی غیرقابل انکار است؛ زیربنای شخصیت هر دو زن، در هر دو اثر علاوه بر جنبه‌های مستقیم روان‌شناختی مربوط به خانواده و فرهنگ مسلط روزگار است. زیرا رفتار انسان بر اساس تعامل است، یعنی «فرد در اجتماع هم عامل است و هم معمول و تعامل بر اساس فرمول انگیزه و پاسخ در برابر انگیزه صورت می‌گیرد. انگیزه اغلب در محیط خانوادگی و یا اجتماعی است» (براهنی، ۱۳۶۸: ۲۸۳)

نوع مواجهه نویسندگان این دو اثر با این دو شخصیت نیز گاهی به یکدیگر بسیار شباهت می‌یابد. در ادامه آنچه میان این دو شخصیت مشترک است و تأثیر مستقیمی در شخصیت‌پردازی دارد، ذکر و بررسی می‌شود.

۲-۱-۱. زشت بودن چهره

هدایت مستقیماً ظاهر آبجی‌خانم را وصف می‌کند: «آبجی‌خانم بلندبالا، لاغر، گندمگون، لب‌های کلفت، موهای مشکی داشت و روی هم رفته زشت بود» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۳) و

زشتی چهره او را بارها از زبان مادر برای تحقیر او یا برای تأسف احوال او به مخاطب بازگو می‌کند. آنچه درباره زشتی چهره آبی خانم دردناک است نحوه برخورد مادر با این مسئله است؛ آبی خانم بیشتر از آن که زشت باشد، از طرف مادرش زشت دیده و تعبیر می‌شود. رفتار مادر و نقص چهره آبی باعث ایجاد عقده حقارت در او شده است؛ به عقیده آدلر «عقده حقارت از سه منبع در کودکی ناشی می‌شود: حقارت عضوی، لوس کردن، غفلت.» (پی، شلتز، ۱۳۸۹: ۱۴۶)

در داستان وولف، دیگران دوریس را زشت می‌یابند و نویسنده قضاوت آنان را برون‌ریزی می‌کند؛ مثلاً از نظر کلاریسا، دوشیزه کیلمن «سنگین، زشت، مبتدل و بدون هیچ مهربانی یا جاذبه‌ای» بود. (وولف، ۱۳۸۹: ۱۶۰). خود دوریس نیز این مسأله را پذیرفته و با خود چنین مونولوگ می‌کند: «چه می‌توانست بکند که زشت به دنیا آمده بود؟ لباس‌های زیبا هم وسعش نمی‌رسید که بخرد.» (همان: ۱۶۴)

هر دو داستان به مسأله زشتی ظاهر پرداخته‌اند؛ اما بیش از آن که بر زشت بودن شخصیت تأکید کنند، وضعیت فلاکت‌باری را گزارش می‌کنند که دیدگاه نزدیکان این دو شخصیت در طرز تلقی‌شان از زشتی و زیبایی به بار آورده است؛ در داستان هدایت، مادر آبی و در داستان وولف، کلاریسا در این قضیه گناه‌کارند.

۲-۱-۲. شخصیت تلخ و پر دافعه

آبی و کیلمن، هر دو از نظر شخصیتی سختگیر، کج‌خلق و دارای دافعه‌اند و معاشرت با آنان آسان نیست.

«آبی خانم از بچگی ایرادی، جنگره و با مردم نمی‌ساخت؛ حتی با مادرش دو سه ماه قهر می‌کرد.»

(هدایت، ۱۳۴۲: ۷۳)

«دوشیزه کیلین تلخ و آتشین دو سال و سه ماه پیش از آن، به کلیسایی رو آورده بود.» (وولف، ۱۳۸۹:

۱۵۹)

«کلاریسا او را بی دست و پا، سلطه جو، ریاکار، حسود، بی نهایت ظالم و بی اخلاق می دید، آدمی که پشت در گوش می ایستد... تظاهر به دینداری» (همان: ۱۶۲).

الیزابت که دوست کیلین بود او را انسانی پرادعا و خودخواه می دانست:

«آنچه معاشرت با دوشیزه کیلین را دشوار می کرد حرف هایی بود که مدام درباره رنج و ناراحتی خودش می زد و آیا درست می گفت؟ اگر برای کمک به فقرا عضویت در کمیته ها و اختصاص چندین ساعت در روز لازم بود (وقتی در لندن بودند تقریباً او را نمی دید) خدا می داند که پدرش خود را وقف این کار کرده بود.» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۷۳)

۲-۱-۳. پناه بردن افراطی به مذهب به عنوان رفتاری جبرانی

آبجی خانم و دوریس کیلین سالهاست آزار دیده و زخم خورده اند، آن هم به دلیل چیزی که در شکل گیری اش کمترین دخالتی نداشته اند؛ این گونه است که رنجیده و ناامید تلاش کرده اند به چیزی دست یابند که داغ قلبشان را خنک و رنج هایشان را تسلی دهد، آنان در مذهب چنین خاصیتی یافته اند. «دین می تواند افراد دچار ناراحتی روانی را از فشارهای زندگی روزمره در امان بدارد و لنگرگاهی امن و دور از غوغا و آشوب زندگی باشد.» (اسپیلکا و همکاران، ۱۳۰: ۷۱۸) از این روست که آبجی خانم پیوسته در مجالس وعظ و منبر خودنمایی می کند و یا همواره در حال نماز و روزه است. دوریس کیلین نیز برای جبران نقص ظاهر، چنین رفتاری در پیش می گیرد؛ باین تفاوت که او به راستی مؤمن است. البته این معنویت نتواسته زخم های او را ترمیم کند و چنان که نویسنده می گوید «نزدیکی به خدایش دشوار بود و خواسته هایش بسیار.» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۷۱)

هدایت یک راست ما را به اصل قضیه مذهبی شدن آبجی خانم می برد؛ او به روشنی از

رفتار جبرانی آبجی پرده بر می دارد:

«مادرش [ظاهراً] رو به روی مردم، رو به روی همسایه‌ها برای او غصه‌خوری می‌کرد، دست روی دستش می‌زد و می‌گفت: این بدبختی را چه کنم هان؟ دختر به این زشتی را کی می‌گیرد؟ می‌ترسم آخرش بیخ گیسیم بماند! یک دختری که نه مال دارد، نه جمال دارد و نه کمال، کدام بیچاره است که او را بگیرد؟ از بس که از این جور حرف‌ها جلوی آبی خانم زده بودند او هم به کلی ناامید شده بود و از شوهر کردن چشم پوشیده بود. بیشتر اوقات خود را به نماز و طاعت می‌پرداخت» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۴).

انگیزه آبی کاملاً روشن است: «از آنجایی که از خوشی‌های این دنیا خودش را بی‌بهره می‌دانست و می‌خواست به زور نماز و طاعت اقبالاً مال دنیای دیگری را دریابد، از این رو برای خودش دل‌داری پیدا کرده بود» (همان).

وولف نیز یک‌راست ما را به اصل قضیه می‌برد: «نور ایمان به قلبش تابیده بود-همیشه افکارش وقتی به اینجا می‌رسید سر خم می‌کرد- دو سال و سه ماه پیش نور را دیده بود» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۵۹)؛ کیلمن باور دارد که خود خداوند او را به این مسیر کشانیده و او جایگزین همه نداشته‌ها و جبران‌کننده زخم‌هایش است:

«موظفه پدر روحانی ویتاگر و آواز دسته‌کر را شنیده و تابش نور را در کلیسا دیده بود، اما احساس طوفانی که در او بیدار می‌شد و درونش را می‌سوزاند، تسکین یافته بود؛ بسیار گریسته بود و بعد برای دیدن پدر ویتاگر به منزلش در کنزینگتون رفته بود. پدر روحانی گفته بود دست خداوند در کار است و هم اوست که راه را به دوشیزه کیلمن نشان داده. این بود که حالا هر وقت این احساسات داغ و رنج‌آور در درونش می‌جوشید، این نفرت از خانم دالووی، این دلخوری از دنیا، به خدا فکر می‌کرد» (همان).

۲-۱-۴. تنهایی عمیق

اضطراب بنیادی «احساس فراگیر و فزاینده تنها و درمانده بودن در دنیای خصمانه» است. (پی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۸۰) آبی خانم تنهاست، در خانه با مادر و خواهرش بیگانه و حتی دشمن است و در بیرون از منزل نیز دوستی ندارد، تنهایی او آنقدر عمیق است که در پایان به تراژدی ختم می‌شود؛ این تنهایی مولود نگرش مادر اوست، مرگ او نیز نتیجه رفتارهای تحقیرآمیز مادر و پیامد تنهایی عمیقی است که سال‌هاست بدان گرفتار است. او

حتی دوستی برای درددل کردن ندارد و حضور او در اجتماع نیز مبتنی بر روابط دوستانه نیست؛ اما کیلین اندکی خوش اقبال تر است؛ زیرا او توانسته یک دوستی زلال را تجربه کند؛ تنها کسی که دوست دوشیزه کیلین است الیزابت دختر خانم دالووی است که شاگرد درس تاریخ معاصر اوست؛ «خیراً به نظرش می‌آمد که به جز الیزابت، تنها برای غذا خوردن زندگی می‌کند؛ لذت‌های کوچکتش، شامش، عصرانه‌اش؛ و شب‌ها کیسه آب جوشش» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۶۵)؛ او چنان تنهاست که آرزو می‌کند هرگز الیزابت از پیشش نرود:

«احساس کرد دارد از هم متلاشی می‌شود، عذابش فوق‌العاده بود. اگر می‌توانست الیزابت را بگیرد، او را چنگ بزند، اگر می‌توانست او را تمام و کمال و برای همیشه از آن خود کند و بعد بمیرد؛ تنها چیزی که می‌خواست همین بود... اینکه می‌دید الیزابت از او روی گردان می‌شود و حتی به نظر او هم نفرت‌انگیز می‌آید، بیش از اندازه بود؛ نمی‌توانست تحمل کند.» (همان: ۱۶۸)... «دوریس کیلین گفت: فراموشم نکن. صدایش لرزید... الیزابت دور شد، درحالی‌که دوشیزه کیلین احساس کرد همه اندرونش را با خود به آن سوی سالن می‌برد» (همان: ۱۶۹).

۲-۱-۵. محرومیت از عشق و ازدواج

بی‌بهرگی از جذابیت‌های زنانه باعث شده تا آجی خانم و دوریس کیلین خود را لایق هیچ نگاه مهرورزان‌های ندانند و برای همیشه میل طبیعی به ازدواج را در خود دفن کنند. آجی خانم «اصلاً قید شوهر کردن را زده بود؛ یعنی شوهر هم برایش پیدا نشده بود. یک دفعه هم که می‌خواستند او را بدهند به کلب حسین شاگرد نجار، کلب حسین او را نخواست.» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۴)

دوریس کیلین نیز «بیش از چهل سال داشت و هرچه باشد برای پسند دیگران لباس نمی‌پوشد.» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۵۸) او چنان از این که مورد توجه مردی واقع شود نومید است که حتی به وضع مو و رویش هم رسیدگی نمی‌کند: «تحمیل ظاهر ناپسندی که هیچ‌کس تحمل دیدنش را نداشت... موهایش را هرطوری درست می‌کرد، پیشانی‌اش سفید و براق، مثل پوست تخم مرغ بیرون می‌زد. هیچ لباسی به او نمی‌آمد. هر چه می‌خرید بی‌فایده بود و البته برای یک زن معنی‌اش این بود که جنس مخالف هرگز به او نزدیک نمی‌شد. هرگز نمی‌توانست برای هیچ‌کس نفر اول باشد» (همان: ۱۶۵).

توصیفات وولف از دوریس به گونه‌ای است که این زن هیچ گرایشی به دگرجنس‌انسانش ندارد.

۲-۱-۶ احساس حقارت دایمی

تحقیر پیوسته باعث تثبیت حس خودکم‌بینی در فرد و تبدیل به آسیب عمیق روانی می‌شود. آبدجی خانم از کودکی تحقیر شده و مادر شرورش او را کتک می‌زده است. خشونت‌های رفتاری و کلامی مادر نامهربان، عامل اصلی آن عزت نفس آسیب دیده است که خودکشی شخصیت را در پی دارد. «از همان بچگی آبدجی خانم را مادرش می‌زد و با او می‌پیچید» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۳)... «از پنج سالگی شنیده بود که زشت است و کسی او را نمی‌گیرد» (همان: ۷۴).

در دعوایی که میان آبدجی و مادرش درمی‌گیرد مادر در دفاع از ماهرخ (دختر کوچکتر و زیبای خانواده) به خشونت حاد کلامی روی می‌آورد: «تو بمیری که با این ریخت و میکل کسی تو را نمی‌گیرد. حالا از غصه‌ات به خواهرت بهتان می‌زنی؟ مگر خودت نگفتی خدا توی قرآن خودش نوشته که دروغو کذاب است؟ هان؟ خدا رحم کرده که تو خوشگل نیستی وگرنه دم ساعت که به بهانه وعظ از خانه بیرون می‌روی بیشتر می‌شود بالای تو حرف در آورد. برو، برو همه این نماز و روزه‌هایت به لعنت شیطان نمی‌ارزد؛ مردم گول زنی بوده» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۹)

نکته دیگر در مسأله تحقیر این است که روان انسان آسیب‌دیده همواره خود را در معرض تحقیر دیگران می‌بیند؛ این انسان عصبی نسبت به دیگران کینه و عناد عمیقی دارد که «اغلب به صورت میل به تحقیر دیگران و حسادت به آن‌ها بروز می‌کند» (هورنای، ۱۳۶۹: ب: ۱۴۰) آبدجی خانم چون پیوسته از کودکی در معرض توهین و تحقیر بوده همه چیز را نشانه‌ای مبنی بر تحقیر خود می‌پندارد؛ حتی خنده داماد را نیز تحقیری به خود تعبیر می‌کند: «داماد دست انداخته بود به کمر ماهرخ، چیزی در گوش او گفت، مثل چیزی که متوجه شده باشند. شاید هم که او خواهرش را شناخت؛ اما برای اینکه دل او را بسوزاند با هم خندیدند» (همان: ۸۱).

در رمان وولف هم همین پیش آمد رخ می دهد؛ کلاریسا وقتی در مکالمه با دوریس کیلین متوجه می شود کمی درباره او اغراق کرده و او آنقدرها هم بد نیست و آن هیولایی که از او ساخته بود، لحظه به لحظه در ذهن او کوچک و کوچک تر می شود، خنده اش می گیرد. این خنده کلاریسا باعث می شود تا کیلین چنین تعبیر کند که کلاریسا او را حقیر می داند و به او می خندد. این خنده که سوء تفاهمی بیش نیست، دوریس کیلین را به گریه می اندازد: «باید نفس خود را کنترل کرد. کلاریسا دالووی به او توهین کرده بود. البته انتظارش را داشت... کلاریسا دالووی برای این خندیده، او را به مسخره گرفته بود که او زشت و بی دست و پا بود و همین تمایلات نفسانی را در او بیدار کرده بود... با این وجود دوریس کیلین را شکست داده بود. در واقع بعد از اینکه کلاریسا دالووی خندیده بود نزدیک بود بزند زیر گریه.» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۶۴)

دوشیزه کیلین با الیزابت به فروشگاه بزرگی می رود و تنها یک لباس زیر می خرد؛ گذر مشتری هایی که بسته های بزرگ خریدشان را در دست دارند و از کنار او می گذرند ناخود آگاه در او احساس خود کم بینی ایجاد می کند: «دوشیزه کیلین فقط برای اینکه الیزابت را ننگه دارد گفت: من هیچ وقت به مهمانی نمی روم، یعنی کسی دعوت نمی کند... ادامه داد: چرا باید دعوت کنند، قیافه ام معمولی است، شاد و بگو بخند هم نیستیم... اما دیدن همه آن آدها بود، آدم هایی که با بسته هاشان می گذشتند و او را تحقیر می کردند بود، که باعث شده بود این حرف ها را بزند» (همان: ۱۶۸).

افزون بر این ها دوشیزه کیلین همواره در زندگی تحقیر شده است، حس حقارت او باز خوردی است که از رفتار و گفتار دیگران گرفته است، حالا او کینه شدیدی نسبت به دنیا دارد؛ «دنیایی که او را خوار می شمرد، ریشخند می کرد و دور می انداخت.» (همان: ۱۶۴)

۲-۱-۷. تفاخر و تحقیر دیگران

هر دو شخصیت در توسل افراطی به مذهب به عنوان کارکرد جبرانی موفق عمل کرده اند؛ آنان از این بابت دیگران را تحت تأثیر قرار می دهند؛ زیرا گوی سبقت را از همه ربوده اند. آبعی خانم اگر در همه چیز شکست خورده؛ اما در مسائل مذهبی یکه تازی می کند و جایگاه قابل قبولی در میان اهالی آن به دست می آورد. او در فقه و دوریس کیلین در تاریخ به

موفقیت دست پیدا کرده است. آبی خانم به خوبی متوجه شده که اگر در ظاهر او نقیصی هست که مایه تحقیر اوست، باید در باطن به کمالی دست یابد که مایه تحقیر دیگران شود؛ «همه روضه خوان‌ها او را می‌شناختند و خیلی مایل بودند که آبی خانم پای منبر آن‌ها بوده باشد تا مجلس را از گریه، ناله و شیون خودش گرم کند. بیشتر روضه‌ها را از بر شده بود، حتی از بس که پای وعظ نشسته بود و مسئله می‌دانست اغلب همسایه‌ها می‌آمدند از او سهویات خودشان را می‌پرسیدند. سفیده صبح او بود که اهل خانه را بیدار می‌کرد، اول می‌رفت سر رختخواب خواهرش به او یک لگد می‌زد می‌گفت: لنگه ظهر است پس کی پا می‌شوی نمازت را به کمرت بزنی؟» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۵).

موفقیت او در این عرصه به حدی است که خود را لایق بهشت می‌داند و می‌گوید: «اگر خدا من را نبرد به بهشت، پس کی را خواهد برد؟» (همان). این غرور مذهبی به او حس تفاخر و انتقام می‌بخشد. او به این صورت، دست به عکس‌العمل می‌زند و با خرده‌گیری‌های مذهبی از خواهر و مادر و تفاخر به دانستن شرعیات آنان را تحقیر می‌کند و بر آنان برتری نشان می‌دهد.

کسی که عمری تحقیر دیده، به‌عنوان واکنش تقابلی، به عمل تحقیر دست می‌زند؛ آبی خانم که خود را کم می‌بیند و عزت نفسش از بین رفته، به تحقیر خواهرش می‌پردازد تا به آن حسادت درونی که به خود کم‌پنداری تلقین شده از سوی مادرش برمی‌گردد، پاسخ بگوید: «بعد هم که دور هم می‌نشستند به خواهرش گوشه و کنایه می‌زد و شروع می‌کرد به موعظه در باب نماز، روزه، طهارت، شکایات. مثلاً می‌گفت: از وقتی که این زن‌های قری و فری پیدا شدند نان گران شد، هرکس رو نگیرد، در آن دنیا با موهای سرش در دوزخ آویزان می‌شود. هرکه غیبت بکند، سرش قله کوه می‌شود و گردنش قله مو. در جهنم مارهایی هست که آدم پناه به اژدها می‌برد» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۶).

دوریس کیلمن تقریباً در همه چیز از جمله هویت انگلیسی، طبقه اجتماعی، پول و رفاه، زیبایی، قدرت بیان هیچ عرصه‌ای برای خود نمی‌بیند؛ اما در دو چیز مجال عرض اندام دارد: در علم تاریخ و در مسائل مذهبی. او از این دو بابت خود را برتر می‌بیند و حد اقل در درون خویش از دیگران مخصوصاً کلاریسا دالووی انتقام می‌جوید.

راوی، ذهنیات دوریس کیلمن را دربارهٔ خودش چنین برملا می‌کند: «با این همه او دوریس کیلمن بود و مدرک دانشگاهی داشت. زنی بود که روی پای خودش ایستاده بود. معلوماتش دربارهٔ تاریخ مدرن واقعاً قابل احترام بود» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۶۸). و از این دو بابت بود که در باطن به کلاریسا فخر می‌فرشید: «خانم دالووی متعلق به بی‌ارزش‌ترین طبقه بود- طبقهٔ ثروتمند، او ثروتمند و بی‌معلومات بود. خانه‌شان پر از اشیای گران‌قیمت بود، تابلو، فرش، هم‌چنین پر از خدمتکار. به‌نظر دوشیزه کیلمن هر کاری که دالووی‌ها برایش می‌کردند حق او بود» (همان: ۱۵۸).

حس خودکم‌بینی دوشیزه کیلمن پیوسته دنبال نقطه‌ضعفی در دیگران است تا مجال برتری بیابد و به تحقیر آنان دست بزند، او که خود تحقیرشده، گویی از تحقیر دیگران لذت می‌برد؛ او نیز مانند دیگران صرفاً به‌دلیل بهره‌مندی از چیزهایی که دیگران را فاقد آن‌ها می‌داند به تحقیر این و آن می‌پردازد: «با تمام قلب برای این قبیل زن‌ها متأسف بود و آن‌ها را حقیر می‌شمرد. با این همه تجمل، به بهبود اوضاع چه امیدی بود؟ به جای دراز کشیدن روی کاناپه -الیزابت گفته بود مادرم استراحت می‌کند- باید در کارخانه یا پشت پیشخوان باشد، خانم دالووی و همهٔ این خانم‌های مکش مرگ ما» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۵۹).

دوشیزه کیلمن در ذهنش کلاریسا را تحقیر می‌کند و خود را شایسته‌تر از او می‌داند؛ چون به نظرش کلاریسا انسان بی‌کاره و بی‌فایده‌ای است و هیچ ایمانی نیز ندارد، ایمان دوشیزه کیلمن باعث خودخواهی و خودبرتربینی و رقابت‌جویی با کلاریسا است. همان‌گونه که آبجی خانم با مادر و خواهرش در حال تسویه حساب بود، دوشیزه کیلمن نیز به انتقام دست می‌زند: «گفت من دلم برای خودم نمی‌سوزد، بیشتر برای... نزدیک بود بگویم برای مادرت؛ اما نه، نمی‌توانست چنین چیزی را به الیزابت بگویم. بیشتر برای دیگران متأسفم» (همان: ۱۶۹).

۲-۱-۸. حسادت

آبجی درونگرا و حسود است؛ «آبجی خانم بیست و دو سالش بود و در خانه مانده بود و در باطن با خواهش حسادت می‌ورزید» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۶). او همواره مورد تبعیض بوده و پدر و مادرش صریحاً ماهرخ را بیشتر از او دوست داشته‌اند (همان: ۷۳). نام‌گذاری شخصیت‌ها

خود نمود خفیف همین تبعیض است، اگرچه هدایت با انتخاب این دو نام نوعی طنز ایجاد کرده؛ اما همین که، در خانواده دختر بزرگ را _ که زشت است _ بدون هیچ نامی، تنها آبی خانم بنامند و دختر کوچک را _ که زیباست _ ابتداء به ساکن ماهرخ صدا کنند، خود نشانگر توجه نویسنده به اهمیت این مسئله است. توجه تبعیض آمیز والدین موجب ایجاد حسادت بی‌مارگونه در آبی شده است، به حدی که در شب عروسی ماهرخ، خود را می‌کشد:

«آبی خانم خون خورش را می‌خورد، همین که مطالب را [خواستگاری از ماهرخ] دانست، دیگر نتوانست به باقی بله‌بری‌هایی که شده گوش بدهد؛ به بهانه نماز بی‌اختیار بلند شد، رفت پایین در اتاق پنج‌دری، خودش را در آینه کوچکی که داشت نگاه کرد. به نظر خودش پیر و شکسته آمد و مثل این بود که این چند دقیقه او را چندین سال پیر کرده بود» (همان: ۷۷).

دوریس کیلمن به حال کلاریسا حسادت می‌کند و از این که او را صاحب زیبایی، رفاه و تشخص اجتماعی می‌بیند متنفر می‌شود: «از فقدان زیبایی خود در مقایسه با کلاریسا آگاه بود، وانگهی در مقایسه با او در صحبت کردن هم کم می‌آورد؛ اما چرا دلش می‌خواست شبیه او باشد؟ چرا؟ او که از ته قلب از خانم دالووی نفرت داشت» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۶۴).

۲-۱-۹. جنگ و کشمکش با اطرافیان

آبی خانم همیشه با مادر و خواهرش در جدال است؛ در ماجرای ازدواج ماهرخ، با مادرش دعوا می‌کند و هر دو طرف حرف‌های ناروایی به هم نسبت می‌دهند. «از این حرف‌ها در این چند روزه مابین آن‌ها رد و بدل می‌شد. ماهرخ هم مات و مبهوت به این کشمکش‌ها نگاه می‌کرد و هیچ نمی‌گفت» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۹).

در رمان وولف، ورود دوشیزه کیلمن به داستان، با جدال همراه است: «الیزابت به دوشیزه کیلمن گفت که دست‌کش‌هایش را فراموش کرده _ به این خاطر که دوشیزه کیلمن و مادرش از یکدیگر متنفر بودند، نمی‌توانست حضور هم‌زمان آن دو را تحمل کند- و به سرعت به اتاق بالا رفت تا دستکش‌ها را بیاورد» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۶۰).

کشمکش درونی دوشیزه کیلین با کلاریسا در همه‌جای داستان هست؛ مخصوصاً که این شاخ و شانه کشیدن‌های زنانه، طنزی پنهان و آشکار نیز دارد؛ طنز قضیه اینجاست که دوشیزه کیلین به دنبال نقشه‌ای برای به گریه درآوردن کلاریساست، اما کلاریسا با لبخندی او را به گریه در می‌آورد. «دوشیزه کیلین کلاریسا را برانداز کرد/ با خود گفت: دیوانه! احمق! تو که هرگز با رنج یا لذت آشنا نبوده‌ای و زندگی را هدر داده‌ای! و تمایل فوق‌العاده‌ای به او دست داد، تمایل به این که بر کلاریسا پیروز شود؛ که چهره واقعی‌اش را نشان دهد. اگر او را تکه‌تکه می‌کرد آرام می‌گرفت؛ اما مسئله جسم نبود؛ او می‌خواست بر روح و حالت استهزاآمیز او غلبه کند و چیزی خود را بنمایاند. اگر می‌توانست او را به گریه بیندازد، بیچاره‌اش می‌کرد، تحقیرش می‌کرد؛ گریه‌کنان او را به زانو در می‌آورد» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۶۰). او حتی دسته‌گلی را که کلاریسا به او داده، زیر پا لگد می‌کند (همان: ۱۶۷).

۲-۱-۱۰. جدال درونی با خود

هدایت در داستانش به‌طور مستقیم به احساسات آبی‌جی خانم پرداخته و از چالش‌های درونی او سخنی نگفته است. تنها توصیفات بی‌دست داده که نشانه کشمکش‌های درونی اوست. «رفت روی رختخواب بسته که کنار دیوار گذاشته بودند، نشست؛ بدون اینکه چادر سیاه خودش را باز بکند و دست‌ها را زیر چانه زده به زمین نگاه می‌کرد. به گل و بته‌های قالی خیره شده بود، آن‌ها را می‌شمرد و به نظرش چیز تازه می‌آمد. به رنگ‌آمیزی آن‌ها دقت می‌کرد. هرکس می‌آمد، می‌رفت نمی‌دید یا سرش را بلند نمی‌کرد که ببیند کیست» (هدایت، ۱۳۴۲: ۸۲-۸۱).

دوشیزه کیلین وقتی خود را از دست‌رفته و زندگی‌اش را پر از رنج و مصیبت می‌بیند، به چالشی درونی گرفتار می‌شود، از سویی به خدا پناه می‌برد و از دیگری سو به خدا اعتراض می‌کند: «ولی آدم باید مبارزه کند، بر این احساسات پیروز شود، به خداوند ایمان داشته باشد. آقای ویتاگر گفته بود که او برای هدفی به جهان آمده؛ اما هیچ‌کس میزان رنج او را نمی‌دانست. آقای ویتاگر به صلیب اشاره کرده، گفته بود خداوند داند؛ اما وقتی زن‌هایی مثل کلاریسا دالووی از غم رها بودند، او چرا باید رنج می‌کشید؟» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۶۵)

۲-۱-۱۱. افسردگی و محرومیت از داشتن لذت‌ها

آبدجی خانم از هیچ چیز لذت نمی‌برد؛ برای او از مادیات هیچ چیز جذابی باقی نمانده؛ تنها آرزوی او نیز معنوی است؛ «حالا همه آرزویش این بود که هر طوری شده، یک سفر به کربلا برود و در آنجا مجاور بشود» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۵). بارها از مادرش آن جانماز ترمه را می‌خواهد، اما مادر آن را دریغ می‌کند و به‌عنوان وسایل جهاز به ماهرخ می‌بخشد (همان: ۷۸).

دوشیزه کیلین آنقدر از داشتن لذت‌های معمولی و همگانی بی‌نصیب بوده که به خوردن پناه آورده. خوردن کارکرد جبرانی دارد و جای‌گزینی است برای تمامی لذت‌هایش؛ مخصوصاً حالا که الیزابت پول عصرانه را حساب می‌کند: «الیزابت در دل پرسید دوشیزه کیلین واقعاً گرسنه است؟ آخر به‌شدت می‌خورد و می‌خورد و مدام به شیرینی‌های شکاری که روی میز بغلی بود نگاه می‌کرد. وقتی یک خانم و بچه سر آن میز نشستند و بچه شیرینی را برداشت، آیا دوشیزه کیلین ناراحت شد؟ بله، دوشیزه کیلین ناراحت شد، چون آن شیرینی را می‌خواست-آن شیرینی صورتی رنگ را. لذت خوردن تقریباً تنها لذتی بود که برایش باقی مانده بود و حالا حتی در این مورد هم کلاه سرش رفته بود» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۶۶).

۲-۱-۱۲. انتقام از همه با بهشت

آبدجی و کیلین هر دو در پی سعادت هستند، آن‌ها در عوض آنچه ندارند می‌خواهند سعادت ابدی و بهشت خدا را تصاحب کنند و از این بابت بر بقیه فخر بفروشند.

آبدجی خانم چنین می‌اندیشید که «آری این دنیای دو روزه چه افسوس‌داری دارد؟ اگر از خوشی‌های آن برخوردار نشود دنیای جاودانی و همیشگی مال او خواهد بود. همه مردمان خوشگل، هم‌چنین خواهرش و همه، آرزوی او را خواهند کرد» (هدایت، ۱۳۴۲: ۷۴).

دوشیزه کیلین چون یارای رقابت با کلاریسا را در خود نمی‌بیند، می‌اندیشد که «اما این خواست خدا بود، نه دوشیزه کیلین. می‌بایست پیروزی‌اش مذهبی باشد. این بود که خیره ماند» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۶۰).

او در نگاه دعاکنندگان تبدیل به انسانی وارسته و روحی زلال می‌شود و یا این که خود چنین تصویری درباره خود دارد: «دوشیزه کیلین را در آخر ردیف صندلی‌ها دیدند که دعا می‌کرد، دعا می‌کرد و هنوز در آستانه این دنیای دون بود، با محبت نگاهش کردند؛ زیرا روحی بود که مانند آن‌ها خدا را می‌جست، روحی غیرمادی، نه یک زن، بلکه یک روح» (همان: ۱۷۰).

۲-۱-۱۳. آرزوی سعادت و برابری

داستان هدایت شرح رنج است؛ رنجی که حاصل نابرابری‌هاست، آبی‌قربانی چیزی است که به آن تقدیر می‌گویند؛ چنان که مادرش می‌گفت: «دیگر زشتی و خوشگلی به دست من نیست، کار خداست» و آبی‌قربانی وقتی می‌میرد، چهره او به مخاطب چیزی را القا می‌کند که در زندگی جویای آن بوده، جایی که همه چیز یکسان است، جایی که زشتی و زیبایی برابر است و کسی به خاطر زشت بودن رنج نمی‌برد، جایی که واقعاً عدالت حاکم باشد. این ناکجاآباد که مابه‌ازای خارجی ندارد همان بهشت است که هدایت از آن سخن می‌گوید: «صورت او یک حالت باشکوه و نورانی داشت. مانند این بود که او رفته بود به یک جایی که نه زشتی و نه خوشگلی، نه عروسی و نه عزاء، نه خنده و نه گریه، نه شادی و نه اندوه در آنجا وجود نداشت: او رفته بود به بهشت.» (هدایت، ۱۳۴۲: ۸۳)

دورس کیلین نیز به دنبال این ناکجاآباد است، جایی که در آنجا طبقه اجتماعی، جنسیت و نژاد، غرور، میل، عشق و نفرت حاکم نباشد: «سرسختانه به سوی آن مکان مقدس دیگر، یعنی صومعه و ستم‌نستر به راه افتاد و در آنجا در کنار سایر افرادی که به آن پناه آورده بودند نشست و دست‌ها را برای دعا بالا برد و مقابل چهره گرفت؛ مؤمنین مختلفی که دست‌ها را مقابل چهره گرفته بودند، گویی از موقعیت اجتماعی و جنسیت خود رها شده بودند... دوشیزه کیلین هم چنان چشم‌هایش را با دو دست پوشانده بود و سعی داشت در این تاریکی مضاعف - زیرا صومعه کم نور بود - از غرورها، تمایلات، فکر لوازم و اشیاء فراتر برود و خود را از عشق و نفرت رها سازد» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۷۰).

۲-۲. تفاوت‌ها

در جامعه سنتی برچسب‌هایی مانند «دختر ترشیده» و «پیر دختر» به زنانی اطلاق می‌شود که بیرون از چهارچوب مسلط مردانه و تنها زندگی می‌کنند؛ این واژه‌ها همان قدر که تحقیرآمیزند، بار بی‌کفایتی و درماندگی را نیز بر چنین زنانی تحمیل می‌کنند؛ حال فرقی

نمی‌کند که این تیپ در داستان ایرانی ظاهر شده باشد یا در داستان انگلیسی. تفاوت بنیادین در نوع نگاه نویسنده و مقدار دوری/نزدیکی او از/به این سنت است. موضوع اصلی این دو داستان زندگی یک پیردختر و حضور او در جامعه مردانه است؛ اما سرنوشت متفاوتی برای این دو شخصیت رقم خورده است. آجی‌خانم منفعلانه، خودش را می‌کشد و داستان به تراژدی ختم می‌شود؛ اما دوریس کیلن سخت‌کوش، فعالانه به زندگی تلخ و پرحسرتش ادامه می‌دهد. بنا بر نظر کارن هورنای در روان‌شناسی زنانه‌اش «روان زن تحت تأثیر نیروهای فرهنگی قرار دارد و حتی به وسیله آن تعیین می‌شود» (پی، شلتز، ۱۳۸۹: ۱۹۳) این دو نویسنده از نظر جنسیت نیز تفاوت دارند؛ نویسنده ایرانی مرد و نویسنده انگلیسی زن است. بی‌راه نیست اگر گفته شود که نوع نگاه نویسنده مرد نسبت به هویت، جایگاه و سرنوشت کاراکتر زن قصه با نوع نگاه نویسنده زن، در این باره متفاوت است. به‌طور کلی تفاوت‌های اساسی این دو اثر که باعث خلق نتایج متفاوتی در سرنوشت یا کنش‌نهایی شخصیت‌ها شده، برآمده از مکان، زمان، فرهنگ جامعه و دیدگاه نویسنده است.

هدایت در سال ۱۳۰۹ داستان آجی‌خانم را در مجموعه «زنده‌به‌گور» منتشر کرد. از سال ۱۳۱۴ بود که زنان از نظر قانونی «به مدارس و آموزشگاه‌های عالی و خدمات عمومی راه یافتند و در امور تولیدی و اداری دخالت و شرکت کردند» (آرین‌پور، ۱۳۷۴: ۱۳)، بنابراین قیود عرفی و شرایط فرهنگی بر جامعه زمان چنان بود که هدایت در بستر ایران آن روزگار داستان را نوشت؛ هر چند حدوداً از سال ۱۲۹۸ درباره فمینیسم و حقوق زنان در روزنامه‌های ایرانی سخن رفته بود. (همان: ۱۰) او به هنر و ادبیات توده علاقه فراوانی داشت و دو کتاب *اوسانه* و *نیرنگستان* مجموعه‌ای از ترانه‌ها، لالایی‌ها، مثل‌ها، قصه‌ها، مراسم و آیین‌های مختلف و آثار فولکلور بود که عمیقاً می‌خواست در گذر روزگار از بین نروند.

داستان «علویه خانم» نمونه‌ی اعلامی تسلط هدایت بر فرهنگ عامه و وضعیت خرافه‌زده و عقب‌مانده‌ی اجتماع آن دوره است؛ بنابراین روشن است که آبیجی خانم حاصل کدام رویکرد و چه زمان و مکانی است.

در دیگر داستان‌های هدایت، اگرچه گاهی زنانی حضور می‌یابند که ظاهراً مرفقی هستند، اما در عمل گرفتار همان کلیشه‌های عذاب‌آور فرهنگ مسلمانان، زیرا هدایت به سیاق رئالیسم روزگارش، در پی بازنمون واقعیت‌های زمانه و نمایش عوامل پنهان و پیدای اجتماعی و روانی آنهاست؛ بنابراین آبیجی خانم سیمای واقعی بسیاری از زنان سرخورده و سنتی آن دوره ایران است.

کتاب خانم دالووی در سال ۱۹۲۵ منتشر شد؛ اما داستان در بیستم ژوئن ۱۹۲۳ روایت می‌شود. وولف تقریباً پنج سال زودتر از هدایت کتابش را منتشر کرده است. مکان و زمان داستان، لندن پس از جنگ جهانی است؛ اجتماع در حال تحول سریع است و زنان در حال پیش‌روی فرهنگی و مدنی هستند. در سال ۱۳۱۸ به بانوان بالای سی سال حق شرکت در انتخابات داده بودند؛ اما اکنون سن رأی زنان با مردان مساوی اعلام می‌شود. انحلال حزب لیبرال در برابر حزب کارگر، مسئله بیکاری و رکود شدید اقتصادی از تبعات منفی پس از جنگ است. (موروا، ۱۳۶۶: ۵۵۱) خانم وولف نیز یکی از فعالان فمینیست بود و توجه خود را معطوف به زن و نوشتار زنانه کرده بود، به‌زعم او «در این جو نویسنده‌گی مردانه، زن نویسنده مجبور بود تا ارزش‌های خود را به نفع این نظام حاکم بر نویسنده تغییر دهد و دید خود را به نفع ارزش‌های غالب مردانه عوض کند.» (علیزاده طاهری و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۶۱) او راه را برای نویسنده‌گان زن هموار کرد و پس از او زنان نویسنده توانستند به موضوعاتی پردازند که تا پیش از این ممنوع بود. در این زمینه اجتماعی-فرهنگی، شخصیت‌های رمان او شمایل روشنی دارند: خانواده دالووی نمونه بارز اشراف فرهنگ

ویکتوریایی است و دوریس کیلمن نمونه طبقه فرودست؛ بنابراین وولف در حالی به پردازش شخصیت دوریس کیلمن می‌پردازد که جامعه انگلستان در حال بازتعریف هویت زنانه است. پس زمان و مکان این دو اثر در نوع نگاه و شخصیت پردازی تأثیر مستقیمی داشته است.

چنان‌که ذکر شد هدایت به بازافرینی فرهنگ طبقه فرودست علاقه بسیاری داشت؛ بیشتر شخصیت‌هایی که او ساخته است از دل طبقات پایین اجتماع بر آمده‌اند و بازتاب طبقه خود هستند؛ هدایت با جنبش‌های برابرخواهی زنان و حرکت‌های ترقی‌جویانه فمینیسم غربی آشنا بود؛ اما در داستانش با توجه به باورمندی توده مردم به خرافات، سنت و فرهنگ مسلط، راه بیرون‌رفتی ارائه نکرده است. در واقع هدایت، آبی خانم را دختری در چنگال عقاید نادرست نشان داده که خارج از چهارچوب نظام مسلط مردانه، هویتی ندارد؛ بنابراین باید داستان به تراژدی ختم شود. از نظر هدایت مرگ خودخواسته آبی، یعنی اینکه راهی برای خروج یا حتی ماندن و جنگیدن برای چنین زنی در چنین مکان، زمان و فرهنگ مسلطی نیست.

اما وولف نگاه دیگری دارد و دیدگاه او همپای رشد فمینیسم روزگار اوست؛ وولف یکی از نمایندگان اصلی فمینیسم انگلیسی است و دیدگاه او نسبت به زن، متفاوت است؛ او اگرچه پیردختر را گرفتار در چنگ همان نظام مردسالانه می‌داند که برای حفظ هویت زنانه، باید به عنوان همسر در کنار یک مرد قرار گیرد، اما راه بیرون‌رفتی نیز برای او در نظر گرفته است. دوریس کیلمن بر عکس آبی خانم، منفعل نیست، تلاشگر است و برای بقای خود می‌جنگد.

هدایت نام شخصیتش را ابتدا به ساکن آبی گذاشته و تمام ویژگی‌های یک پیردختر مایوس و منفعل را در همین نام با طنزی مخفی که سبک اوست در کنار نام خواهر

کوچک تر یعنی ماهرخ، گنجانده؛ اما وولف پیردختر داستانش را کیلمن یا مردکش نامیده تا به طور ضمنی خروج او را از نظام مسلط مردانه و بقای هویت زنانه او را نشان دهد.

هر دو شخصیت در هر دو داستان، فقیرند. روایت هدایت به گونه‌ای است که ما کمتر به طور مستقیم با احوالات درونی و احساسات شخصیت‌ها مواجه می‌شویم؛ بنابراین تنگدستی و فقر مادی خانواده آجی خانم روی دیگر فقر فرهنگی و فکری آنهاست؛ شرح زندگی این خانواده به گونه‌ای طبیعی است که مخاطب آن را می‌پذیرد و همراه می‌شود، اگرچه تحت تأثیر قرار می‌گیرد. آجی خانم در خانواده فقیری به دنیا آمده و تلاشی نیز برای رفاه خود انجام نمی‌دهد، او کاری بلد نیست و هنر بخصوصی که کمک‌خرجش باشد ندارد؛ پدر او بناست و خواهرش کلفت خانه‌ها و چنان که مادرش اذعان می‌کند غیر از جمال، از مال نیز بی‌بهره است. آجی خانم فقر را پذیرفته و آن را مانند زشتی ظاهرش کار خدا می‌داند، پس تلاشی برای خروج از وضعیتش انجام نمی‌دهد؛ اما دوریس کیلمن با فقر جنگیده و نگذاشته بر او مسلط شود؛ اگرچه همواره گرفتار تنگدستی است، اما توانسته به دانشگاه برود و در رشته تاریخ معاصر متخصص شود. او از راه تدریس همین رشته اندک حقوقی دارد. توصیف احوال دوریس کیلمن از خلال ذهنیات او یا شخصیت‌های دیگر، خالی از حس ترحم نیست و مخاطب را متأثر می‌کند: «بله، دوشیزه کیلمن در سرسرا ایستاده بود و بارانی پوشیده بود، اما دلایل خودش را داشت. اول اینکه بارانی ارزان بود... وانگهی او فقیر بود و به نحو تحقیرآمیزی فقیر» (وولف، ۱۳۸۹: ۱۵۸)؛ «هر دختری استحقاق گونه‌ای از خوشبختی را دارد و او هرگز طعم خوشبختی را نچشیده بود؛ زیرا بی‌دست و پا و فقیر بود» (همان). اما زن‌گرایی لیبرال وولف، دوریس کیلمن را به‌عنوان یکی از زنان انگلیسی آن روزگار نشان می‌دهد که در پی بقای هویت زنانه در جامعه‌ای است که دارد به سمت برابری اجتماعی خیز برمی‌دارد.

۳. نتیجه گیری

وجود شباهت‌های بسیار میان این دو شخصیت صرفاً نشانگر نزدیکی نگاه دو نویسنده به یک تیپ داستانی است و نشانه تأثیر هدایت از وولف نیست، او در داستان‌پردازی مستقل از وولف عمل کرده است. در بررسی موازی شخصیت دوریس کیلمن و آبی خانم باید توجه کرد که هر دو نویسنده از گذشته شخصیت‌ها به نحوی سخن گفته‌اند که شاکله‌های شخصیتی، فکری و روانی اکنون آنان قابل پی‌گیری باشد. دیگر آن که نقش خانواده و فرهنگ عمومی در شکل‌گیری هر دو داستان پررنگ است. دوریس کیلمن اصلاً آلمانی و ساکن لندن است، اما اکنون جنگ پایان یافته و انگلستان دوباره به پا خاسته است، بنا بر این هنوز آلمان و آلمانی‌ها دشمنان انگلیسی‌ها به‌شمار می‌آیند. دالووی‌ها نمونه برجسته آدم‌های فرهنگ ویکتوریایی هستند و نوع نگاهشان به انسان‌ها از جمله دوریس کیلمن برخاسته از همین فرهنگ مسلط عصر است؛ پس بخش بزرگی از حس حقارتی که گریبان‌گیر دوریس کیلمن است برخاسته از همین فرهنگ عمومی لندن است. افزون بر این، فقر و فقدان زیبایی ظاهری بر حس تحقیر دوریس افزوده است، او تنهاست، هیچ حامی، دوست یا خانواده‌ای ندارد و مهم‌تر از همه این‌ها هرگز نتوانسته نظر مردی را به خود جلب کند. وی به دنبال جای‌گزینی است که تمام خلأهای احساسی و روانی‌اش را پر کند؛ بنا بر این به کلیسا پناه می‌برد. حالا او یک مسیحی افراطی است.

آبی خانم نیز همین‌طور است. زشت است، خانواده‌ای فقیر و نادان دارد، از کودکی با تحقیر و تبعیض بزرگ شده، در نتیجه اکنون بدخلق، حسود، ناامید و خودکم‌بین است؛ رفتار جبرانی او پناه بردن افراطی به مسجد است. هم آبی و هم دوریس بسیار تحقیر شده‌اند؛ بنابراین اگر مجال بیابند در پی انتقام برخواهند آمد و دست به تحقیر خواهند زد. هر دو شخصیت معتقدند که باید بر همه پیروز شوند و برتری خود را به رخ بکشند. آبی خانم می‌خواهد با حضور در مجالس وعظ و فقه به این هدف برسد و دوریس با

مدرک دانشگاهی اش. علاوه بر این هر دو آرزومند شرایطی هستند که تفاوت انسان‌ها از بین برود و همه در یک مرتبه و یکسان باشند؛ شرایط یا موقعیتی مانند بهشت. اما باید به این نکته اشاره کرد که اگرچه هر دو شخصیت تلاش می‌کنند تا به مذهب مؤمن بمانند، اما موقعیت‌های بغرنج باعث می‌شود که از پس این کار برنمایند. نتیجه شک به این مسئله در داستان هدایت، خودکشی آجی و در داستان وولف، اعتراض دوریس به خداست: این که چرا باید رنج بکشد در حالی که زنان بسیاری از جمله کلاریسا از غم آزادند. از نظر او، برای دیگران خداوند در دسترس و راه رسیدن به او هموار است، اما برای او نزدیکی به خدایش دشوار است؛ بنابراین حتی معنویت نیز پناهی راستین برای دردهای عمیق این دو شخصیت نیست. بد رفتاری‌ها و تلخ‌زبانی‌های این دو نیز واکنش‌هایی است برخاسته از دو روح آسیب‌دیده و زخم‌خورده، با این تفاوت که دوریس در کودکی زندگی خوشی در آلمان داشته، اما آجی خانم از این موهبت نیز بی‌بهره بوده است، مادر همواره او را کتک می‌زده و از پنج‌سالگی از او می‌شنیده که زشت است و هیچ مردی حاضر به ازدواج با او نخواهد شد؛ از این رو، خودکشی او در شب عروسی خواهر کوچک‌ترش - که از قضا هم بسیار زیباست و هم محبوب خانواده - منطق داستانی نیرومندی دارد و بر پایه روابط علی - معلولی پیشین استوار است. تراژدی مرگ خودخواسته شخصیت داستان هدایت، نشان‌دهنده تفاوت دیدگاه او با دیدگاه وولف است. وولف یک زن‌گرای برابری‌خواه بود و شخصیت دوریس را به طرزی نوشت که سرسختی او را در نظام نابرابر مردانه نشان دهد: دوریس برای زندگی‌اش تلاش می‌کند. افزون بر این وولف - بر خلاف هدایت - در زمانه‌ای می‌زیست که زنان برای حقوق خود گام‌های بلندی برداشته بودند؛ بنابراین دو پیردختر به دلیل ویژگی‌های تاریخی-فرهنگی و شرایط محیطی متفاوت و نگاه خاص نویسندگانشان - با وجود شباهت‌های عمیق - از دو سرنوشت متفاوت برخوردار شده‌اند.

کتابنامه

- آراین پور، یحیی. (۱۳۷۴). *از نیما تا روزگار ما*. جلد سوم، تهران: زوار.
- اسپیلکا، برنارد و هود، رالف دبلیو و همکاران. (۱۳۹۰). *روان‌شناسی دین بر اساس رویکرد تجربی*. ترجمه محمد دهقانی. تهران: رشد.
- براهنی، رضا. (۱۳۶۸). *قصه‌نویسی*. چاپ چهارم. تهران: البرز.
- پی، دوان و شولتز، سیدنی. (۱۳۸۹). *نظریه‌های شخصیت*. ترجمه یحیی سیدمحمدی. چاپ هفدهم. تهران: ویرایش.
- رابس، فیلیپ. (۱۳۹۰). *رشد انسان، روانشناسی رشد از تولد تا مرگ*. ترجمه مهشید فروغان. چاپ پنجم. تهران: ارجمند.
- سبزیان پور، ناصر. (۱۳۹۶). «دو تحلیل روانکاوانه از یک داستان: آجی خانم نوشته صادق هدایت». *کارنامه متون ادبی دوره عراقی*. سال ۲، شماره ۳، صص ۱۲۳ - ۱۲۹.
- سپانلو، محمدعلی. (۱۳۸۷). *نویسندگان پیشرو ایران*. چاپ هفتم. تهران: نگاه.
- علیزاده، ناصر و دستمالچی، ویدا و همکاران. (۱۳۹۶). *درباره مکتب‌های ادبی جهان*. تبریز: انتشارات دانشگاه شهید مدنی آذربایجان.
- علیزاده، ناصر و طاهری، حسین و همکاران. (۱۴۰۰). *درباره نظریه‌های ادبی جهان*. تبریز: آیدین.
- فروم، اریک. (۱۳۵۹). *روانکاوی و دین*. ترجمه آرسن نظریان. چاپ چهارم. تهران: پویش.
- فیست، جس؛ فیست، جی گری گوری. (۱۳۸۸). *نظریه‌های شخصیت*. ترجمه یحیی سیدمحمدی. چاپ چهارم. تهران: روان.
- مسعودنیا، ابراهیم. (۱۳۸۶). «خودکارآمدی عمومی و فوبی اجتماعی: ارزیابی مدل شناختی اجتماعی بندورا». *مطالعات روان‌شناختی*. دوره ۲، شماره ۳، صص ۱۱۵-۱۲۷.
- منتشری، ایرج. (۱۳۹۷). «بوف کور صادق هدایت و خیزاب‌های ویرجینیا وولف: روایت روایت‌زدگی». *نشریه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*. سال ۶، شماره ۲، صص ۶۴-۴۳.

- موروا، آندرہ. (۱۳۶۶). *تاریخ انگلستان*. ترجمه عنایت‌الله شکیبایی‌پور. چاپ دوم. تهران: جمهوری.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۶). *صد سال داستان نویسی ایران*. مجلد اول. تهران: چشمه.
- ناجیان اصل، زهرا؛ افهمی، رضا؛ شریعتمدار، آسیه؛ فهیمی‌فر، اصغر (۱۳۹۶). «طراحی الگوی یکپارچه خودشکوفایی مبتنی بر نظریات انسان‌گرایانه». *پژوهش‌های مشاوره*. جلد ۱۶، شماره ۶۴. صص ۵۴-۳۰.
- وولف، ویرجینیا. (۱۳۸۹). *خانم دالووی*. خجسته کیهان. چاپ سوم. تهران: نگاه.
- وولف، ویرجینیا. (۱۳۹۰). *بانو در آینه*. فرزانه قوچانلو. چاپ دوم. تهران: نگاه.
- هدایت، صادق. (۱۳۴۲). *مجموعه داستان زنده به گور*. چاپ ششم. تهران: امیرکبیر.
- هورنای، کارن. (۱۳۶۹). الف. *راه‌های نو در روایت‌کاوی*. ترجمه اکبر تبریزی. تهران: بهجت.
- هورنای، کارن. (۱۳۶۹). ب. *عصبانی‌های عصر ما*. ترجمه ابراهیم خواجه‌نوری. چاپ پنجم. تهران: شرق.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی